



HELENA DOBROVOLJC

IN MEMORIAM AKAD. JANEZ OREŠNIK (12. DECEMBER 1935 – 1. APRIL 2024)


COBISS: 1.04

[HTTPS://DOI.ORG/10.3986/JZ.30.1.13](https://doi.org/10.3986/JZ.30.1.13)

Prvega aprila 2024 je svojo ustvarjalno življenjsko pot sklenil akademik Janez Orešnik, jezikoslovec, doktor nemškega jezika, redni profesor nemškega primerjalnega jezikoslovja in redni profesor splošnega jezikoslovja, od leta 1987 član Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU), od leta 1993 pa tudi Evropske akademije znanosti in umetnosti; ob tem tudi prejemnik nagrade Sklada Borisa Kidriča (1987), zlatega znaka za zasluge Republike Slovenije (2004) in Zoisove nagrade za življenjsko delo na področju jezikoslovja (2007). Po upokojitvi je bil imenovan še za zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani (2011).

Janez Orešnik je svojo znanstveno pot posvetil preučevanju jezikov, ki so ga navduševali že od začetka šolanja na klasični gimnaziji Poljane v Ljubljani. V večdelni biografski skici *Moj stik z jeziki in z jezikoslovjem*, ki jo je objavljaval v reviji *Jezikoslovni zapiski* (2017–2019), je obdobje svojega jezikoslovnega prebujanja v dijaških letih simpatično zarisal s spominom: »Kot pravo razsvetljenje me je nekega dne preblisnilo, da je na videz netvorjena beseda *razum* sestavljena iz *raz* in *um*. Še danes pomnim, da me je preblisk o *razumu* spreletel med hojo po mestu, natančneje pred glavno pošto.« Kot je sam poudarjal, je na njegovo jezikoslovno usmeritev odločilno vplivalo izposojanje knjig iz knjižnice ameriškega konzulata v Zagrebu, natančneje že drugo delo, ki si ga je izposodil kot dijak – monografija *Jezik (Language, 1933)* Leonarda Bloomfielda, utemeljitelja ameriške razvojne poti strukturalizma oz. distribucionalizma. Jezikoslovje je kmalu postalo zvezda stalnica njegovega vsakdanjika in ga je vodilo v študij indoevropistike in anglistike na ljubljanski filozofski fakulteti, kjer je v letih 1957 in 1958 uspešno zagovarjal obe diplomi. Že v času študija je iskal tudi novih, drugačnih pristopov in pogledov na jezik, kot jih je bil deležen do tedaj.

Zavzetost za jezikoslovje, zmožnost skromnega življenja in želja po izpopolnjevanju svojega znanja in poznavanja vedno novih jezikov – zlasti v času študija in bivanja na Danskem – so ga pripeljale do priprave disertacije o islandskem

Helena Dobrovoljc ■ ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana ■
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si ■  <https://orcid.org/0000-0003-2368-4161>



glagolu. Razgledani doktorski študent je že ob prvem srečanju pridobil strokovno zaupanje svojega mentorja, islandskega jezikoslovca in pesnika Jóna Helgasona, ki ga je navdušil z interpretacijo Prešernove pesmi *O, Vrba*. »Profesor mi je bil od tega trenutka do konca svojega življenja naklonjen, od njega sem bil deležen vse potrebne strokovne pomoči in smel sem mu zaupati svoje strokovne težave in želje,« je zapisal v spominih. Ko se je leta 1961 vrnil v Ljubljano in postal asistent na oddelku za germanske jezike, je disertacijo z naslovom *Menjava sprege v zgodovini islandskega glagola* še izpopolnjeval in jo leta 1964 uspešno zagovarjal. V prvem desetletju po zagovoru doktorata se je z objavljanjem številnih znanstvenih prispevkov mednarodno uveljavil kot primerjalni jezikoslovec indoevropceist, specializiran za severnogermanske jezike. Mladega jezikoslovca je navduševal vsak vir dodatne jezikoslovne védnosti, obiskoval je knjižnice, antikvariate in odkupoval knjižnice jezikoslovcev ter si tako pridobil relevantno znanstveno literaturo, hkrati pa si je prizadeval, da je bil seznanjen z aktualnimi raziskavami.

V središče njegovega jezikoslovnega interesa je spontano vstopila želja po preučevanju delovanja naravnega jezika, univerzalnih »jezikovnih mehanizmov«, neodvisno od jezikoslovja in od jezikoslovnih dogovorov, ki so se mu zdeli vse premalo raziskovalno preiščeni in preizprašani. Spoznanje, da je jezik mogoče preučevati tudi s perspektive matematične logike, ga je pripeljalo na navdušujoča predavanja matematika Nika Prijatelja. Od zgodovinskoprimerjalnega jezikoslovja se je vse pogosteje oziral h generativni jezikovni teoriji Noama Chomskega, ki jo je slovenskim jezikoslovcem poljudno in šolsko nazorno prvič predstavil s prispevkom *Vabilo k preučevanju transformacijske generativne slovnice* (1967). V njem je kontrastivno prikazal razlikovanje med izhodišči zgodovinske slovnice, po katerih je vsako jezikovno pravilo »diahronično«, in med izhodišči nove teorije, ki zmore ovrednotiti vse jezikovne enote, tudi tiste, ki kljub funkcijski učinkovitosti nimajo »(znanih) ‚prednikov‘«. Svoje navdušenje nad tvorbeno slovnico je znanstveno uveljavil ob izpopolnjevanju na Harvardu, kjer je nastala študija, v kateri je z vso zahtevano filološko natančnostjo preveril izbrane glagolske oblike v zgodovinskih virih in argumentirano problematiziral jezikoslovne mite o govornih islandščini, ki naj bi bila po prepričanju jezikoslovcev precej manj regionalno in socialno variantna kot drugi evropski jeziki. Prelomna študija *On some weak preterite subjunctives of otherwise strong verbs in Modern Icelandic*, ki je izšla na Švedskem leta 1971 in velja v jezikoslovju za nepreseženo, ni bila edina. V nadaljnjih letih je objavil več razprav o islandščini, ki so spreminjale dotedanje predpostavke. Nič čudnega torej ni, da je bila ta plat znanstvenega dela profesorja Orešnika deležna posebnega priznanja leta 1985 z odločitvijo nemškega založnika (Buske Verlag) o ponatisu njegovih dvanajstih esejev o sodobni islandščini v posebni monografiji z naslovom *Studies in the Phonology and Morphology of Modern Icelandic: a Selection of Essays*. Urednik Pétursson je delo pospremil z

željo, da bi izdaja širšemu krogu jezikoslovcev približala Orešnikovo »pionirsko delo«, s katerim je »odprl novo stran v študiju sodobne islandščine z raziskovanjem nekaterih fonetičnih/fonoloških procesov, ki so živi v vsakdanjem govoru« (1985).

Ob opisanih raziskovalnih uspehih, ki jih je dosegel z metodološkimi inovacijami pri preučevanju sodobne islandščine, se je še ne štiridesetletni jezikoslovec začel ukvarjati tudi z materinščino. Že kot prevajalec izbranih jezikoslovnih poglavij v enciklopediji *Komunikacije in jezik*, ki je izšla leta 1970 kot ena od knjig v seriji *Sodobna ilustrirana enciklopedija* založbe Mladinska knjiga, se je trudil angleško poljudnoznanstveno besedilo o jeziku približati slovenski publiki, ki je tako mimogrede izvedela, da je slovenski izraz *Nemci* treba razumeti dobesedno – zaradi nerazumevanja germanskih zavojevalcev so jih Slovani namreč opisovali kot »neme« ali »negovoreče«; ali pa, da smo Slovenci domačo besedo *mošnja* zamenjali za turški *žep*, ki je k nam prišel prek južnoslovanskih jezikov (Sposojenke, str. 66–67). V tem času je bil skupaj s Francem Jakopinom in Mitjem Skubicem pritegnjen v skupino strokovnjakov pri Delavski univerzi v Ljubljani, ki je leta 1971 pripravila *Jezikovni priročnik za napovedovalce*; na videz nepomembna in skromna ciklostirana izdaja prinaša prve podrobne napotke bralcem slovenskega radia za glasovno prevzemanje imen iz slovanskih, romanskih in germanskih (ter ugrofinskih) jezikov v knjižno slovenščino.

Slovenščina je bila glavni predmet profesorjevega raziskovanja, tudi ko je deloval (sprva) kot konzultant ameriškega tvorbenega jezikoslovca Davida Perlmutterja pri študijah slovenskega naslonskega niza, nato pa tudi kot soavtor obsežne študije o navezovalnem tožilniku v slovenščini *Language particular rules and explanation in syntax* (1973), ki velja za prvo tvorbeno študijo o slovenski skladnji. V obdobju sodelovanja s Perlmutterjem in že prej je bil Orešnik povabljen v projektno skupino Inštituta »Jozef Stefan«, za katero je izdelal več raziskovalnih poročil, povezanih z možnostjo formaliziranja naravnih jezikov za potrebe njihove strojne obdelave, tj. *O aksiomatski teoriji naravnih jezikov* (1970), *O t. i. omejitvah v formalizirani slovnici naravnih jezikov* (1972) in *Razlaganje sintaktičnih posebnosti* (1973, v sodelovanju s Perlmutterjem), skoraj dve desetletji za tem je svoja razmišljanja predstavil tudi v razpravi *Računalniško prepoznavanje slovenske skladnje* (1989).

V osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja je bilo Orešnikovo znanstveno delovanje nadvse plodno – v ugledni tuji znanstveni periodiki je objavljaj razprave o glasovnih premenah v islandščini, o islandski narečni razčlenjenosti, o klitikah v germanskih jezikih, s svojimi kratkimi motivacijskimi prispevki o slovenski slovnici pa je v slovenskih revijah spodbujal zlasti k razmisleku o raziskovalno podhranjeni problematiki. Samo v študijskem letu 1984/85 je v *Jeziku in slovstvu* objavil pet prispevkov – *Slovenske breznaglasnice se vedejo predvsem kot*

proklitike, O desnem izpustu proklitično-enklitičnih naslonk, O desnem prilastku v slovenščini, O naslonskem nizu v knjižni slovenščini, O slovenskem glagolskem načinu. V devetdesetih letih je začel objavljati tudi monografije, v katerih si je opazno prizadeval za uveljavitev slovenskega jezikoslovnega izrazja na področjih glagolskega vida (*Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*, 1994) in udeleženskih vlog (*Udeleženske vloge v slovenščini*, 1992).

Jezikoslovje ga je navduševalo in mu postavljalo izzive, ki jih je vztrajno sprejemal – tudi z lastno različico teorije naravnosti; eno prvih variant teorije je spoznal pri Williju Mayerthalerju in Wolfgangu U. Dresslerju, nato je razvijal lastno v diahrono orientiranih raziskavah s skupino študentov na ljubljanski filozofski fakulteti (Karmen Teržan Kopecky, Teodorjem Petričem, Frančiško Trobevšek Drobnak in Aljo Ipavic Oštir), kasneje pa jo je izpopolnjeval tudi sinhrono z drugimi doktorskimi študenti in ženo Varjo. Teorijo, ki jo je poimenoval slovenska teorija jezikovne naravnosti, je na predavanjih vedno uvedel z danes vsem dobro poznano formulo teorije naravnosti, ki se glasi nekako takole: vsak govorec ima nezavedno uzaveščen oziroma delno celo gensko določen sistem jezikovnih pravil, na podlagi katerih tvori jezikovne zgradbe. Te jezikovne zgradbe so glede na potek govorjenja ali glede na kodiranje za človeške možgane bodisi lažje bodisi težje. V naravnem jezikoslovju je kot bolj naravno opredeljeno tisto, kar je za možgane lažje. Raziskovanje zaznamovanosti oz. neenakovrednosti dveh jezikovnih enot – npr. zgradb na morfosintaktični ravni, oblik na oblikoslovni ravni – je hkrati tudi preizkušanje zmožnosti jezikovnega napovedovanja jezikovnih procesov. Tu se teorija tesno navezuje na Fregejevo matematično načelo kompozicionalnosti, po katerem je mogoče pomen celote »izračunati« iz pomena njenih sestavnih delov. Preizkušanje »zmogljivosti« teorije je, kot se je izražal njen oče, jezikoslovca osrečevalo ne le s konkretno potrditvijo delovanja teorije, temveč je že samo iskanje in opisovanje jezikovnih dvojnic ter okoliščin njihovega pojavljanja pogosto pokazalo na problematične vrzeli v opisu jezika, zaradi katerih jih v teoriji sploh ni bilo mogoče obravnavati. Tudi ob pregledu slovenskega gradiva se je izkazalo, da ima, kot je profesor sam zapisal v predgovoru k svoji zadnji monografiji *Naravna skladnja* (2015), slovenska slovnica pri temeljnih vprašanjih splošnega jezikoslovja kakih 400 do 500 strani premalo. Univerzalna merila teorije (nekatera od njih je profesor kasneje opustil) ponujajo vidik, s katerega bi bilo treba pregledati večino jezikovnih pojavov v naravnem jeziku, preden se lotimo njihovega opisovanja.

Pogosto neuspešno je uveljavljal ločnico med knjižnim in naravnim jezikom: dogovorni knjižni jezik vzdržujemo in ga uporabljamo pri branju v posebnih komunikacijskih položajih, ki zahtevajo nedvoumnost in večjo stopnjo formalnosti, naravnega pa uporabljamo kar se da sproščeno v vseh drugih okoliščinah, saj z vsakim govornim dejanjem tudi sami uresničujemo predmet svojega raziskovanja.

Zadnjih pet monografij profesorja Orešnika, ki so izhajale v obdobju 1999–2015, je tako posvečenih slovenski teoriji jezikovne naravnosti: *Krepke in šibke dvojnice v skladnji* (1999), *A predictable aspect of (morpho)syntactic variants – Predvidljiv vidik (obliko)skladenjskih dvojnic* (2001), *Naturalness in (morpho)syntax: English examples – Jezikovna naravnost v (obliko)skladnji* (2002), *Diachronic natural syntax: directionality of change – Diahrona naravna skladnja: smeri sprememb* (2013), *Naravna skladnja* (2015).

Profesor Orešnik pri iskanju svojega jezikoslovnega »grala« ni izpuščal priložnosti za strokovni pogovor – tako dopisno, v svoji bogato razvejani socialni mreži jezikoslovcev z vsega sveta, kot tudi na strokovnih srečanjih. Do konca življenja so bila vrata njegovega kabineta široko odprta vsem. Njegovi doktoranti, magistranti in diplomanti smo bili sprejeti s toplo naklonjenostjo, spodbujal je sleherno strokovno radovednost, človeško iskrenost, poslušal o profesionalnih tegobah, tudi blago nasprotoval in nikoli pristajal na neenakovredno obravnavo »enakih pojavov«. Svojo mentorsko in konzultacijsko vlogo je vedno znova predajal tudi kot zapuščino in obvezo vsem, ki stopajo po tej poti.

Z obnovitvijo delovanja ljubljanskega lingvističnega krožka leta 1964, ob selitvi fakultete na Aškerčevo ulico, je najprej postal njegov redni član, kasneje pa neutrudni in tudi kritični *spiritus agens*. Ob dvajsetletnici delovanja krožka je namreč zapisal: »Z doseženim ne smemo biti zadovoljni. V krožku še vedno ne poteka sprotno medsebojno obveščanje o jezikoslovnih znanstvenih novostih.« (*Ob dvajsetletnici lingvističnega krožka filozofske fakultete v Ljubljani*, 1974) Predvsem zaradi želje po spoznavanju novega je, dokler mu je zdravje dopuščalo, svoje jezikoslovno znanje izpopolnjeval na univerzah v Københavnu, Reykjaviku in na Harvardu ter bil gostujoči raziskovalec in predavatelj tudi v Madridu, na Cambridgeu, v Uppsali, Leipzigu, na Dunaju, v Celovcu, Salzburgu in Berlinu; zlasti bivanje v Zagrebu ga je zbližalo tudi s profesorjem Katičičem, ki je bil kasneje ocenjevalec njegove doktorske disertacije. Na ljubljanski filozofski fakulteti je bil pobudnik ustanovitve nove smeri Splošno jezikoslovje v okviru Oddelka za indoevropsko primerjalno jezikoslovje in staro orientalistiko (zdaj Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje); v devetdesetih letih je dal tudi pobudo za uvedbo jezikovnega svetovanja (pod vplivom monografije *Uradi za jezik v Skandinaviji*, 1995), ki so ga pod njegovim mentorstvom izvajali študenti splošnega jezikoslovja in ob katerem so se vizionarsko izoblikovala merila demokratičnega svetovanja ter vključevanja laične javnosti v razmisleke o knjižnem jeziku kot družbenem dejstvu, ki jim skušamo slediti tudi danes. Tudi v razpravi o jeziku znanosti na SAZU si je prizadeval za jezikovne in jezikovnopolitične standarde, ki bi razlike med ljudmi manjšali in ne poglobljali. V razpravah o spolno enakopravni rabi jezika je bil zagovornik etike, ki je samoumevna sestavina človeškega delovanja, zato je ni treba – kakor je nekoč zapisal sam – »razstavljati na srebrnem pladnju«. Kot

akademik z več kot 35-letnim članstvom v SAZU je v svoji ustanovi videl krovno institucijo nacionalnega pomena ter je lojalno in dobronamerno opozarjal, da ne sme postati zgolj klub enako mislečih, ampak naj v svojih stališčih simbolno in z dejanji zrcali pluralnost družbe, ki jo predstavlja.

V zadnjem desetletju je bil akademik Janez Orešnik sodelavec ožjega sestava Pravopisne komisije pri SAZU in ZRC SAZU. Spoznali smo ga kot spoštljivega sogovornika z vizijo kodifikacije, ki bo upoštevala demokratizacijo knjižnojezičkovne norme in jezikovno raznolikost, hkrati pa kot zavzetega zagovornika razprav, v katerih naj prevlada moč strokovnega argumenta in konsenza. V komisiji je dosledno uveljavljal vodilo: »Naredimo, kot mislimo, da je za naše uporabnike najboljše.« V skrbi za laičnega uporabnika ali vse, ki knjižno slovenščino šele usvajajo, je bil tako vedno branilec poenostavitve, a hkrati tudi postopnosti sprememb, saj jezikoslovje ne sme »prehitevati živih potekov v jeziku«. Počasi, a vztrajno so njegovo sodelovanje žal zasenčile zdravstvene tegobe. Pravopisno poglavje, pri katerem se je še posebej avtorsko angažiral, pravila za prevzemanje iz danščine, je bilo prav aprila 2024 predstavljeno v javni razpravi kot eno od poglavij nastajajočih pravopisnih pravil.

Profesor Janez Orešnik je bil vzor jezikoslovca, vdanega svojemu delu, ter učenjaka s širokim in poglobljenim znanjem, ki se je v slovensko jezikoslovno zgodovino zapisal ne le s svojimi znanstvenimi in organizacijskimi sposobnostmi, temveč predvsem kot osebnost in *Človek* ...

Noben človek ni *Otok*, povsem sam zase;
vsak človek je kos *Celine*, del kopne zemlje;
če *Morje* odplavi grudo prsti, je *Evrope* manj,
prav tako, kakor da je bil *Rtič*,
prav tako kakor da je bilo posestvo tvojih prijateljev in tvoje lastno;
ob smrti vsakega človeka je mene manj, zakaj vključen sem v *Človeštvo*:
In zato nikdar ne pošiljaj spraševati, komu zvon zvoni: zvoni tebi.

John Donne (1573–1631)